

نمونه ای از فہلویات

قزوین و زنجان و تبریز در قرن ہفتم

الف - مستشرق فقید معاصر ادوارد برون ضمن تصحیح و چاپ تاریخ گزیدہ حمدالہ مستوفی در بعضی از نسخ این کتاب بسہ قطعہ شعر مجلی برخوردہ کہ آنها را با ذکر نسخہ بدلہای موجود در مجلہ انجمن آسیائی ہمایونی شمارہ ژون ۱۹۰۱ منتشر ساختہ است. نسخہ بدلہائی کہ او نشان میدہد بترتیب عبارتند از :

- (۱) - نسخہ کامبریج مورخ سال ۹۹۰ کہ بشمارہ ۳۰۲۳ ضبط است بعلامت «C^۱»
- (۲) - ایضاً نسخہ کامبریج مورخ سال ۹۶۴ کہ دارای شمارہ ۱۰۱۳ است وبعلامت «C^۲» نمودہ شدہ .
- (۳) - نسخہ بریتش موزیم مورخ سال ۸۹۰ کہ بشمارہ ۲۲/۶۹۳ ضبط شدہ وبعلامت «I^۱» نمایاندہ .
- (۴) - ایضاً نسخہ بریتش موزیم مورخ سال ۹۲۴ دارای شمارہ ۷۶۳۱ کہ علامت آن «I^۲» است .

- (۵) - > > > > > ۱۰۰۹ بشمارہ ۷۶۳۰ کہ دارای علامت «I^۳»
- (۶) - نسخہ پترسبورگ مورخ ۸۴۷ بشمارہ ۵۷۸ موزہ آسیائی بعلامت «p^۱» .
- (۷) - نسخہ انستیتیوی السنہ شرقی مورخ ۸۵۵ بشمارہ ۲۶۰ با علامت «p^۲»
- (۸) - نسخہ کالج کامبریج شاہی بدون تاریخ کہ بشمارہ ۱۱۴ ضبط است و آنرا با علامت «K» نمایاندہ .

یکی دوسنسخہ دیگر نیز آورده کہ چون مورد استفادہ نبود از ذکر آن خودداری شد

اگر چه اختلافات در نسخ فوق بکلی اشعار را از وزن و معنی دور ساخته ولی چون وجود همین اختلافها تقریباً در حکم مفتاحی است که میتواند تاحدی ما را بصورت اصلی کلمات و معانی اشعار راهنمایی کند ، در این مقاله به تطبیق و مقایسه آنها میپردازم و برای تسهیل کار بجای علامات انتخابی برون نسخه بدلها را با شماره ردیفشان که در فوق ذکر شده نشان میدهم ، مثلاً بجای نسخه C^۱ ، (۱) و عوض C^۲ ، (۲) میآورم تا آخر . . . . .

قطعات مذکور بترتیب عبارتند از :

۱ - قطعه اول که بلمهجه اطراف قزوین است عبارت میباشد از قطعه‌ای که ابوالمجید رایگمانی معاصر اباقاخان (۶۳۰-۶۶۳) انشاد کرده و یک دوبیتی است بوزن فهلویات و علت انشاد آن چنین است که ملک افتخارالدین در قزوین بنائی باشکوه ساخت و ابوالمجید را که مردی زاهد و سرشناس بود برای تماشای آن بنا برد و او پس از دیدن بنا بداهتاً دو بیتی زیر را سرود :

بیت اول :

۶ ای که کسی پرست و کهر وردی	شاد و خرم بکیه کسی ورزی (۱)
۷ ای کسی چه پرستی کیه ورزی	شاد و خرم بگیتی تکیه ورزی (۲)
۸ ای که کی و کنه و روی	شاد و خرم بکیه وزی (۳)
۹ ای که کیتی پرست و کینه ورزی	شاد و خرم بکنه کیتی ورزی (۴)
۱۰ ای که کی پرست و کینه وری	شاد و خرم بکنه کتی وری (۵)
۱۱ ای که گیتی پرست و کهنه ورزی	شاء و خرم بکیه و کسی ورزی (۶)
۱۲ ای که کی پرستی کیه ورزی	شاد خرم ده گیتی بکیه ورزی (۷)
- و بنظر من باید چنین باشد :

- ۱- ای که گیتی پرست و گنه^۱ ورزی
یا : ای که گیتی پرست و کینه ورزی (۲)
یا : ای که گیتی پرست و کینه ورزی (۱)

ey ke giti parasto gonha varzi
ey ke giti parasto kina varzi
ey ke giti parasto gina varzi
šá' o xorram be giti takvya var zi

ای که گیتی پرست و گنه ورزی
شاد و خرم بگیتی تکیه ورزی

معنی : ایکه گیتی پرست و بگناه گراینده‌ای. یا : ایکه گیتی پرست و کینه ورزی
یا ایکه گیتی پرست و سود جوئی، بگیتی شاد و خرم تکیه ور بمان (۲)

بیت دوم :

کیانش از سر نهی داهر زی (۱)	کیه دست آوردی ویمه بساجی
کیانش و سرنهیی وایشان بهرزی (۲)	کیه دست آوری ویمه بساجی
وسانش هشته و وسان بهرزی (۴)	کیه دست آوری ویمه بساجی
کیانش از سر نهی بیامرزی (۵)	کیه آدست آوری و پله بساجی
کیانش ار نهی و سان بهرزی (۶)	کیه آدست آوری ویمه بساجی
کیانش او سرنهیی وایشان بهرزی (۷)	کیه آدست آوری ویمه بساجی

و بنظر چنین می‌آید که :

(۲) - کیه دست آوری ویمه^۵ بساجی کیانش^۱ او^۲ نهی وایشان بهرزی^۸؟
یا : گناه^۸ « < « «

ke ya dast ävari vimah besäji
kiyänäs ow nahi väšan beharzi
gonah dast ävari vimah besäji
vosänäs hešta vo vüsän beharzi

یا

و صورت اخیر بنظر صحیح تر می‌آید ؟
معنی : در صورت اول : که اگر بدست آوری و بنا بسازی بچه کسان بهرزه
وامیگذاری ؟

در صورت دوم : بگناه بدست می آوری و عمارت بنا میکنی همچنانش می نهی
و بهرزه امیدواری

۲ - قطعه دوم شعر لطیفی است از جولاهه^۹ ابهری که در آن معشوق خود را
وصف میکند و بلهجه^{۱۰} ابهر سروده شده

بیت اول :

کونه من او برش بسود ز ناو می دا (۱)	کیله امرو کمندان ناو می دا
کوز من و ایرش هالاو میدا (۴)	کیله ابرو کمندان تاو می دا
کونه من او برش هالاوه میدا (۶)	کیله امرو کمندی تاو میدا
حون من دانرش هالاو میدا (۷)	کیله امرو کمندان تاو میدا

*

در صورت اول : که اگر بدست آوری و بنا بسازی بچه کسان بهرزه
وامیگذاری ؟

در صورت دوم : بگناه بدست می آوری و عمارت بنا میکنی همچنانش می نهی
و بهرزه امیدواری

و گویا صحیح آن چنین باشد.

(۳) - کیله ۱۱ امروز ۱۲ کمندان تاو ۱۳ می ۱۴

خون من او بروش ۱۵ هالاو می ۱۶

کوز ۱۶ من و ۱۷ بروش ها لاو ۱۸ می ۱۹

kilah emrü kamandán täv mīdā

xune man ow beruš hālāv mīdā

kevaz man vā bruš hā lāv mībā

یا :

معنی : دخترک امروز کمندان (دو زلف) را می تابد، از خون من برابر و

رنگاب می داد (یعنی با روناس و سمه میکشید؟) با : که مرا با ابروانش فریب میداد

و صورت دوم بنظر اینجانب بهتر است (۲)

بیت دوم :

۶ سنبلانش ده ول واری همی کرد

۴ سنبلانس دول واری همی کرد

۸ سنبلانس جوولواری همی کرد

۲ سنبلانش ده ول واری همی کرد

و صحیح آن چنین است (۲)

(۴) - سنبلانش ۱۹ ول ۲۰ واری ۲۱ همی کرد

نرگسانش چه ۲۲ سیبان ۲۳ آو ۲۴ می ۲۵

sonbolānaš da vel vāri hami kard

nargesānaš je seyban āv mīdā

معنی : سنبلان (گیسوان) خود را در گونه فرو میریخت، نرگسان (چشمان)

خود را از مژگان (از سرمه دان؟) طراوت می بخشید. (رک شماره ۲۳)

بیت سوم :

۶ واش به برده بد و اشامه اج سر

۱ واش برده بد و اشامه اج سر

۳ واش برده بدو اشامه اج سر

و چنین است :

واش ۲۰ به برده بد و اشامه ۲۶ اج ۲۷ سر

گونه آیش بسو ۲۸ در تاو ۲۹ می ۳۰

vā' aš bē bordah bod vāšāma aj sar

gūna, äyaš besü dar täv mīdā

معنی : بادش از سر و شامه (معجز) ربوده بود و گونهایش در روشنایی

می‌تابید

بیت چهارم :

ورنه حیاء منش نوا می‌دا (۱)

۶ چمن حمر آدرش اوی رهای یار

ورنه جان منش در نوا میدا (۶)

۱ چمن آدرش آوی ره می‌یار

ورنه جان منش اولاو میدا (۷)

۲ چمن آدرش آوی رهای یار X

و چنین است :

(۶) - چمن^{۲۰} چمن^{۲۱} آدرش^{۲۲} آوی رهای^{۲۳} یار

ورنه جان منش اولاو^{۲۴} می‌دا

jeman cin äzaraš ävi rōhay yār

varna jāne manaš ūlāv mīdā

معنی : چنین آذری که مراست آیش رخسار یار است ورنه این آذر جان مرا

آتش میزد

۴ - قطعه سوم : از شخصی است بنام «ایانج» یا «اتانج» از مردم زنجان

که مورد بی مهری ارباب خود واقع شده و چون او را در مجلس خود زبردست همقطارهایش

نشاندند بوده ، رنجیده خاطر گشته و قطعه زیر را سروده :

بیت اول :

بمن شاها بری شاها گمانی (۱)

.....

ند برارم همه نبده زمانی (۸)

— بمن چندان بری شاها گمانی

و گویا چنین باشد (۴)

ند^{۲۵} برارم^{۲۶} نبده^{۲۷} ز فانی^{۲۸}

(۷) - بمن چندان بری شاها گمانی

beman šähā barī candān gomāni

nad barārom xasey nobda zafāni

معنی : بمن ایشاه چه گمان می‌بری (!) بتو برای ندبه زبان بر نمی‌آورم

بیت دوم : در نسخه (۸) چنین آمده :

میر لنگ و ریکم بگمانی

از ان نا کند سپهرم در جو

و گویا چنین است :

(۸) - از آن تا کنه^{۴۱} سپهرم^{۴۰} درد جو (یا چو)^{۴۱}

میر تو لَنک و ریگم^{۴۲} بگمانی

azān ta konna sopherram dared jü (cow)

mabar to lenko rigom bēgomāni

معنی : برای آنکه بر در تو بمانم (یا خم شوم) مرا لَنک و لوک بگمان میر

بیت سوم :

بآو و آذر و بخاء و بوا هم زمانی میر قدم بدانی (۱)

— بآو آذر و بخاو و بوا هم ریانی میر قدم بدانی (۸)

و صورت نخستین صحیح است :

(۹) - بآو و آذر و بخاو^{۴۳} بوا^{۴۴} هم زمانی میر^{۴۵} قدم بدانی

be ävö äzarö bē xävö bē äv

ham zamāni mayar šadrom bedāni

معنی : بآب و آذر و بخاک و باد، قسم یکوقتی قدم مرا خواهی دانست

بیت چهارم :

۶ به انو کم اوایه اش با رهه ریو که جیر و آسایش نشانی (۱)

۱ به انو کم اوایه اس بار شاه نو که خیر و آسایش نشانی (۶)

— به انو کم ادایش باد همه زیو جیر و آسایشی پیشانی (۸)

و باید صحیح آن چنین باشد (۲)

(۱۰) - به آن و و^{۴۶} کم اوایه^{۴۷} اش^{۴۸} بار شه

زیو^{۴۹} که^{۵۰} جیر^{۵۰} و اسایش^{۵۱} پشانی^{۵۱}

be on vü kam eväya aš bārē šah

ziyev gah jir vä sävyes pešāni

معنی : بآن جهت که مرا در دربار شاه از جایگاه زبر و سایش پیشانی اباست ...

بیت پنجم :

۶ حرا تند بینی چه خور سو به سپهره شوان مامک حاسمانی (۱)

۱ ته حرا تندیمی چه خور سو به ستده و شوان نامک حاسمانی (۶)

— بحرانده چه خوری سو به سپهرت شوانک مامک حاسمانی (۸)

و ممکن است چنین باشد (۴)

(۱۱) - ته ۵۲ چر ۵۳ تند ینی ۵۴ و وجه ۵۵ خوری سو ۵۶

به سپهرت شوان ۵۷ مانك ۵۸ خاشمانی ۵۹

te cer tendiniyö va cë xori sü

be sobherrat šovân mâng xašmâni

معنی : تو چرا خشمگینی و برای چه عزا گرفته‌ای در حالی که بانك شادمانی

و عشرت تو بسپهر میرود!

بیت ششم :

بشتم تبه هونا دلیاو مان دا

بشم سرمر ساد لیاوه مان دا

بستم بنه هونا دلیاوه

و شاید چنین باشد :

(۱۲) - بشم ۶۰ بنه ۶۱ هونا ۶۲ دلیاویان ۶۳ دا ۶۴

بان دا ۶۵ نشگهی ۶۶ [یا نشکمی] گر کی توانی

bešom büna hö nä delyäviyân dä

be'on dâ našgohi (naškam)gar kë tavâni

و یا : نشتم ۶۷ بنه ۶۸ هونا دلیاوه بان دا

بشش ۶۸ لنژه ۶۹ کری ۷۰ کی تی توانی

neštom hanna hönä delyäva bân dä

bešeš lenja kari key ti tavâni

معنی : در صورت اول : بمن بنه و نان دلیاویان دادند برای آنکه اگر

بتوانی نشکوهی (یا مرا نشکنی) من ۷۱ حاسه جامی ۷۲ رهوی دلیاویان

و در صورت دوم : بنده بخانه دلیاوه نشستم در آنجا نخواهی توانست بر من

ناز و نخوت بفروشی

بیت هفتم :

آتون برر دلیاویم لوحسك

آتون بررز دلیاویم لوحسك

آتون بمبرز دلایم لوحسك شینه

بشنه لومی بوم صاسه حانی (۱)

سه بومی بوم حاسه حامی (۶)

بومی بوحی حاسه جامی (۸)

و باید چنین باشد (۴)

(۱۳) - اتون ۲۲ بم ۲۳ پر ۲۴ زدلیاویم بو ۲۵ جسک ۲۶

بشه ۲۷ بومی ۲۸ و بومی خاسه ۲۹ جانی

atün bem yar ze delyävim bü jask

bešah bümi va bumi xäsah jäni

معنی : اینچنین اگر از دلیاوی بودن محنت و رنج بود خسته جان از بومی

بیوم دگر خواهد رفت

بیت هشتم

چمن چین می شود می بی آن کمانی (۱)

چنین چمن می شه یا آن کمانی (۶)

چین چین می شود من لی آن کمانی (۸)

ک باین کتی بوایه خون بشی زی

با این کسی بوایه چون بسی رن

باین کسی بوایه چون بشیزی

و شاید چنین باشد :

(۱۴) - باین گتی^{۸۰} بوایه^{۸۱} چون بشیری

چومن چین می شود لی^{۸۲} آن گمانی

be in gatti beväya con beširi

co man cin mišavad ley on gomäni

معنی : برای تحمل این وضعیت کسی بزرگی شیر لازم است و همچون من

گمان می رود که چنین خرد و خمیر شوم (۴)

بیت نهم

بخورنک وجه تک زلوندانی (۱)

بخورسک وحه مک زیوندانی (۶)

بخورسک وحه مک زیوندانی (۸)

ک سعه شمشر ده بی مرک نیام

ا بجز شمشر وه بی مرک نیام

هر شمشر ده بی مرک نیام

و گویا چنین باشد ؟

(۱۵) - بجز شمشر وه^{۸۳} بی مرک نیام^{۸۴}

بخورسک و چه مک^{۸۵} زیوندانی

bejöz šamšir veh bi marg nēhām

bexüré sag vace mo ke zive nadänē

(۱۴) - در این شعر بر سبیل طبیعت و مسخره سخن گفته و منظورش تحقیر موضوع است

معنی : بهتر است جز با شمشیر مرك نبا شدم ، من که نمیدانم چگونه زیم چرا بخور سک قانع باشم ؟

ب - در شماره چهارم سال ششم مجله دانشکده (۱) فهلویات کتاب المعجم شمس قیس رازی را آورده‌ام و در آنجا دو قطعه بود که از حیث لهجه بلری و رازی نمی‌مانست و چون گوینده معلوم نبود نتوانستم درباره آنها تضاوت کنم . اینک با توجه باشعار جولاهه ابهری در یافته‌ام که آن دو قطعه مربوط بلهجه‌های اطراف زنجانست و با توجه بسبک با احتمال میتوان گفت که گوینده آنها جولاهه بوده است و چون در معنی آنها تجدید نظر شده برای تکمیل اینقسمت در اینجا نیز بذکر آن دو میپردازم :

۱- قطعه اول ، شعر است که در صفحه ۷۸ و ۷۹ چاپ تهران آمده و با توجه

بنسخه بدلهای موجود چنین است :

(۱۶) - دل دردینم^{۸۶} ای^{۸۷} شو^{۸۸} شا او^{۸۹} کر^{۹۰}

X ای روچم دست گیرو پا اوا کر

delé dardīnom ey šow šā avā kar

ay rūhom dast giro pā avā kar

معنی : یکشب دل دردمند مرا شاد کن برای روح من دستم بگیر و پا (بخانه

باز کن

من) باز کن

(۱۷) - راهی کم^{۹۱} بد^{۹۲} به^{۹۳} کرهین^{۹۴} اویران^{۹۵} ات فرنگی

انا دومی^{۹۶} مکر^{۹۷} آوا^{۹۸} اوا کر

rāhi kem bod beté kerhin avīrān

anādūmi makar avā avā kar

معنی : راهی که مرا بتو بود و بران کردی ، نادانی مکن و از نو آباد کن

(۱۸) - بختم با هیده^{۹۹} تایم^{۱۰۰} دور آجونی^{۱۰۱}

مکر رمکر ده بختم را اوا^{۱۰۱} کر

baxtom bāhida tāyom dūr ājūni

makar ramkarda baxtom rā avā kar

معنی : بختم رمیده تا از تو ای یار جانی دورم ، مکن رم و بخترم کرده‌ام

را آواز کن .

(۱۹) - ازین گین ۱۰۲ بخت کوری وینشی ۱۰۳ ده

وزاین کی ۱۰۴ خته ۱۰۵ ورّی ۱۰۶ یا ۱۰۷ اوا کر

azin gin baxt küri vineši deh

vazin key xotta varri yä avä kar

معنی : ازین گونه کور بختی مرا بینشی بده و از این خفته کرخ شده بر خیز

و یاد کن .

(۲۰) - شو ۱۰۸ دوری ته بیرد ۱۰۹ بگردیم

بوین آشتی ۱۱۰ امن ۱۱۱ وز نا ۱۱۲ اوا ۱۱۳ کر

šero düriyete yebrad bekerdim

bevin ešti aman vaz nä avä kar

معنی : ما از رفتن و دوری تو عبرت گرفتیم ، به بین آشتی مرا و از ناز

باز گرد .

۴- قطعه دوم ، يك دو بيتی است که در صفحه ۱۲۹ همان کتاب آمده و با توجه

بنسخه بدلها چنین است :

(۲۱) - خوری ۱۱۴ کم زهره نی کتی سا ۱۱۵ بیوسم

نیم آن دسترس کش پا بیوسم

xori kem zahra ni keš sä bebüsom

niyom on aastras keš pä bebüsom

معنی : خورشیدی که زهره ندارم سایه او را بیوسم و دسترسی ندارم که پایش

را بوسه دهم

(۲۱) - بوازی ۱۱۶ گو کوامش ۱۱۷ خانها ۱۱۸ پا

وش ۱۱۹ خوادا ۱۲۰ بشم ۱۲۱ آن خا بیوسم

bevāzi gu kovāmeš xā nahā pä

vaše xovādä bošom on xā bebüosm

معنی : بگو بیازی بکدام خاک پا نهاد ، تا برای خدا بروم و آن خاک را بیوسم .

ج - غزلی ملامع از همام تبریزی موجود است که به پارسی دری و لهجه آذری

سروده شده و در نسخه خطی حاج حسین آقا نخجوانی بصورت زیر آمده :

(۲۳) - بدیدم چشم مستت رفتم از دست

کوام آذر دلی ۱۲۲ بو ۱۲۳ کو نبی ۱۲۴ مست

bedidam cašme mastat raftam az dast

koväm äzar deli bü kü nebi mast

معنی : چشم مست تو را دیدم و از دست رفتم ، کدام آذر دلست که آنرا به
بیند و مست نشود ؟

(۲۴) - دلم خود رفت و میدانم که روزی

بمهرت هم بشی خوش گیانم ۱۲۵ از دست

delam xod rafto midänam ke rüzi

bemehret ham bešë xos gyänom az dast

معنی : دلم برفت و میدانم که در مهر تو روزی جانم نیز از دست برود

(۲۵) - بآب زندگی ای خوش عبارت

لوانت لآو جمن دیل ۱۲۶ و گیان ۱۲۷ بست

be äbe zandagi ey xos ebärat

lovänat läv jeman dilo gyän bast

معنی : ای خوش عبارت فریب لبان تو جان و دل مرا بآب زندگی بیست .

(۲۶) - دمی بر عاشق خود مهربان باش

کزینسان مهر ورزی گست بی گست ۱۲۸

و در بعضی نسخ : کز بی مهر ورزی . . .

dami bar äšë xod mehraban bäs

kaz in sän (kaz eyvar) mehr varzi gast bi gast

معنی : یکدم بر عاشق خود مهربان باش که اینسان مهر ورزی (یا که از یک

سر مهرورزی) زشت است زشت

(۲۷) - اگر روزی به بینم روی خوبت

نسان ۱۳۰ مشنهز ۱۳۱ آنرا سر زمان دست ۱۳۲

agar rüzi bebänam rüye xübat

nasän mešnahza anrà sar zemän dast

معنی : اگر روزی روی خوب تو را به بینم مشکل است که سر از دست بشناسم

(۲۸) - بمهرت گر همام از جان بر آید

موازش ۱۳۳ کان یوان ۱۳۴ بمروو ۱۳۵ وارست

bemehrat gar homäm az jän bar äyad
maväzeš kân yevân bémorvo vârast

معنی : اگر بمهر تو همام بمیرد مگو که آنجوان مرد و بیاسود !

(۲۹) - گرم خا واکنی لشنم ۱۳۶ بوینی

بیویت خته بام ۱۳۸ ژاهنام ۱۳۹ سر مست

garam xâ vâ koni lašnom bevîni

bebüyat xotta bâm zâhnâm sarmast

معنی : اگرم خاک بشکافی و جسد مرا به بینی (خواهی دید) که در جای خود

بیوی تو سرمست خفته ام . یا خواهی دید که بیویت در خوابگاه خود سرمست خفته ام ؟

۱ - گنه = gonha = گناه (هرزندی gonoh) و این همانست که در عربی

جنه شده . و اگر gina = نقره و مجازاً ثروت و مال (قس gin = حاصل و خرمن در تاتی) :

هر که دل از مهر تو چو گینه ندارد ز آتش غم در گداز باد چو گینه
(سوزنی)

gina - varz = بول پرست و ثروت مند ؟

۲ - شا = šâ = مخفف «شاد» (اوستا : šâta - پهلوی šât و در تاتی šü)

۳ - زی = zi = امر از «زیستن» و در زبان دوی معمول است :

شادی زی با سیاه چشمان شاد که جهان نیست جز فسانه و باد (رودکی)

۴ - کیه = ke + ya = «که» ربط + «یه» مخفف «گر» = که اگر

و یا gonah که مخفف گناهست

۵ - ویمه = vim-a - (ویم = کل و آب + «ه» نسبت) = آنچه از آب و گل

سازنده، بنا و عمارت

و اگر ima باشد بمعنی هرزه و بیهوده است

۶ - کیانش = ke-yânaš = (کی ؟ + آن جمع + ش ضمیر) = بچه کسانش ؟

۷ - او = ow = «بر» حرف اضافه (پارسی باستان ova)

۸ - هرزی = narz-i (هرز = بیهوده + ی وحدت یا خطاب)

۹ - وسانش = vo-sân-aš = (و = «آن» اشاره + «سان» = روش + «ش»

ضمیر) = همچنانش

تذکره در این لهجه «vo» برای اشاره دور است و ممکن است «va» باشد (گرگانی a) و در این صورت برای اشاره نزدیک vë خواهد بود؛ (در گرگانی ë)
 ۱۰- ووسان vüs-än = («ووس» مخفف «بیوس» + «آن» حال) = بیوسان
 متوقع و امیدوار

۱۱- کیله kila = دخترک (در هرزندی و ارزمینی kinä در تانی kina در خلخالی kilik و در طبری قدیم kor رک : واژه نامه طبری)
 ۱۲- امرو em-ru = (ام = «این» اشاره + «رو» مخفف روز) = امروز
 (در هرزنی و تانی emru)

تذکره - جزء اول آن در پارسی باستان و پهلوی بصورت im آمده .
 ۱۳- تاو täv = بمعنی پیچ و خم و تابش و روشنایی و حرارت و در اینجا
 معنی اول مراد است (پهلوی täp ، طبری taw ، گورانی täw
 گفتم متات زلف و مرا ای پسر متاب   گفتا ز بهر تاب تو دارم چنین بتاب
 گفتم نهی بر دلم آن تابدار زلف   گفتا که مشک ناب ندارد قرار و تاب
 (عنصری)

۱۴- دا dä = مخفف «داد» سوم شخص مفرد ماضی از فعل «دادن»
 تذکره - صرف این فعل باید چنین باشد: مصدر däyan . ماضی bäyen-dä .
 . dayin-dayi . dayan - daya مضارع . däyım . däyom . däyın . däyi
 dayim - bayom

۱۵- بروش berü-s = («برو» = ابرو + ش ضمیر) = ابرویش
 ۱۶- وز vaz = «وش» بمعنی «واسه» برای؛ (رک شماره ۱۱۹)
 ۱۷- وا vä = «با» حرف اضافه (در لری va)
 ۱۸- هالو häläv = («هاله» بمعنی رنگ + آب) = رنگاب ، آب رنگ
 و اگر «ها» علامت جمع و مربوط بمقابل باشد در اینصورت «لاو» بمعنی فریب و نیرنگ
 است: لاو دادن = فریب دادن

۱۹- د da = مخفف «در» حرف اضافه (پهلوی dar)
 ۲۰- ول vel = گونه (در لهجه های شمالی مجازاً گونه را vel یا vol
 میگویند و در اصل بمعنی «گل» است)
 ۲۱- واری väri = مخفف «واریج» = واریز

۲۲ - ج je یا ce = مخفف «اج» بمعنی از (در هرزندی ce در کردی
(ja و je)

۲۳ - سیبان sey-bän = («سی» = سه بمعنی نظر-+ بان) = مژگان
تذکر - در گرگانی قدیم basa yi بمعنی « نگاه کنی » آمده (رك واژه نامه
گرگانی ۷۱-۷۰) بنا بر این ریشه آن say بمعنی نگاه و نظر خواهد بود (و در
پهلوی sahestan > sah = بنظر رسیدن ، پدیدار شدن) که جزء اول این کلمه است
و bän علامت محافظت میباشد و چون مژگان حافظ چشم و نگاه است آنرا seybän
خوانده ؟ و بیک احتمال «سیبان» = («سی» مخفف سایه + بان) = سایه بان
و در اینصورت نیز مقصود مژگانست که بر چشم سایه میافکند ؟
و اگر sabyän باشد = (شبی = شبه سنک سیاهی است + «آن» نسبت)
= میل سرمه یا سرمه دان زیرا شبه، سنک نرم و سیاهی است که از آن میل سرمه دان
میسازند ؟

۲۴ - آو av = آب ، جلا و رونق و در اینجا معنی دوم و یا سوم
مراد است .

۲۵ - واش va-as = (وا = باد + اش ضمیر) = بادش

۲۶ - واشامه vāsām-a = معجر و چارقد زنان

۲۷ - اج aj یا ac = از (رك شماره ۲۲)

۲۸ - سو sü = روشنائی (در طبری و گیلکی نیز sü)

۲۹ - täv = روشنی و نور (رك شماره ۱۳)

۳۰ - جمن jeman یا ceman = (چ = از + من) = از

۳۱ - چین cin = (چو-+ این) = چنین

۳۲ - آذر azar = آتش (اوستا ätar ، پهلوی ätur)

۳۳ - رها roh-ä (ره = رخ -+ «آ» مخفف «ها» جمع) = رخوا، گونه ها :

یک رخ تو ماه و آن دگر رخ زهره زهره بعقرب نشسته ماه بخرچنگ

(ابو طاهر خاتونی)

۳۴ - اولاو üläv = آلاو ، شعله آتش (در خراسان alow) آلاو دادن

= آتش زدن ، مشتعل کردن

بر اوج گنبد گردون از آن بتابد هور   که بافت از تف قندیل مرتضی آلاو
(آذری ، لغت‌نامه)

۳۵ - nad = نه ات

در این لهجه در مواردی «ت» به «د» تبدیل شده (رك شماره) و در
سایر لهجه‌های شمالی نیز بیسابقه نیست چنانکه در هرزندی و تاتی شفتالو ، گوشت
= شغدلی ، قوژد

۳۶ - xasa = محرف و مخفف «خاصه» ؟ برای ، محض

۳۷ - nobda = محرف «نده» شیون و زاری و شکایت

۳۸ - aafän = زبان (هرزندی zuhun ، تانی zun ، بلوچی

zuvan ، سمنانی zafun

۳۹ - kenna یا konna = بکند (مازندرانی kenna) ممکن است

kand = کرد باشد ؟

۴۰ - sopher = سپهر ، آسمان

۴۱ - jü = جو جفت

و اگر cow باشد مخفف چول و چاله است = خم

۴۲ - rig = لوك حقیر و زبون (در خراسان و فارس rišü)

۴۳ - xa = مخفف خاک

۴۴ - va = مخفف «وات» = باد (پهلوی vat ، اوستا väta در

تاتی vu)

۴۵ - mayer = مگر مکر

۴۶ - vü = بو ، علاوه بر معنی معمول بمعنی آگاهی و وجدان و تصور

و گمان و آرزو و سبب نیز آمده و در اینجا معنی اخیر مناسب است و در یکصورت

ممکن «ووک» باشد = واک = باک و هراس (رك ذیل شماره ۵۱)

۴۷ - eväya = «اوا» محرف «اباء» بمعنی امتناع + «به» مخفف

«است» = اباء است

۴۸ - as = ضمیر سوم شخص مفرد غایب . در لهجه‌های شمالی غالباً دیده

میشود که در مورد متکلم ضمیر غایب می‌آورند . چنانکه در اینجا نیز مرجع «ش» در

جمله قبل ، متکلم است : بآن وو کم اوایه اش بار شه . . .

۴۹ - زیوگه = ziyev-gah = زیستنگاه یا ziyev-ke و در این صورت جزء دوم «که» ربط و تعلیل است

۵۰ - جیر = jir = زیر (بهاوی azir ، کردی zhir ، بلوچی cëra ، گیلکی jir)

۵۱ - وایش پشانی = vā + säyeš + pešāni = (با «ایش» از سائیدن + پشانی مخفف پشانی) = باایش پشانی؟ و ممکن است و اسانش نشانی + aš + nešāni = v + äsän = باستانش نشانی و در این صورت در مصراع اول نیز بجای «وو» باید «ووک» باشد و معنی شعر چنین است : بآن يك از زیستن در دربار شاه ابا دارم که مرا زیر دست و باستانه می نشانی در گیلکی آسانه را āsanal گویند

۵۲ - ته = te = تو ضمیر دوم شخص مفرد (کردی tu) ، افغانی و لری ta و مازندرانی te)

۵۳ - چر = cer = (جه «ر» مخفف «را») = چرا؟ برای چه؟ - در خراسان نیز cer و cerá گویند

۵۴ - تندین = tendin = (تند «ین» نسبت) = خشمگین ، غضبناك (در هرزندی نیز tend و در تاتی tent بجای «تند» آمده

۵۵ - وچه = va + ce = (و «ب» «چه») = بچه؟ برای چه؟

۵۶ - سوی = süy = مبدل سوک = غم و مصیبت و اندوه (در اوستا saohka ، هندی باستان sohka در ارمنی sug)

۵۷ - شوان = šovän = («شو» از شدن «آ» آن حالی) = در حال شد

۵۸ - مانك = māng = بانك

تذکر - در لهجه آذری «ب» اول به «م» بدل میشود چنانکه در تبریزی و هرزندی و تاتی ماغانه = بهانه و میشه = بیشه

۵۹ - خاشمانی = xaš-miāni = («خاش» خوش «مان» از «ماندن» +

«ی» نسبت) = خوش بودن ، در کردی «خاس» و در تاتی «خش» بمعنی خوب و خوش آمده

۶۰ - بشم = beš-om = مرا. در اسپهان bešeš-lešet-bešom

تذکر - آوردن «ش» وقایه میان «ب» و ضماير، مخصوص بمواقعی است که

کلمه در مورد مفعول صریح واقع شود : بشم داد ، بشش گفت

۶۱- بته = bona = بنه و اسباب ورخت خانه و منزل و در بک صورت bannah = بنده

۶۲- هونا honā (هو = «و» عطف + «نا» مخفف نان) = ونان (۴)

واگر hūnā باشد تحریفی از خانه و خونه است

۶۳- دلیاوه delyāva — در جایی باین کلمه بر نخوردم ولی از سیاق

عبارت چنین برمیآید که اسم شخص یا محلی میباشد که شاعر بآن محل یا آن شخص پناهانده شده

۶۴- دا — da = مخفف «داد»

۶۵- بان دا beandā = (بان + دا = جا) = بانجا و در بک صورت ممکن

است «دا» محرف «تما» باشد بقیاس «ند» بجای «نت» و «درد» عوض «درت» و در این صورت «باندا» = بان تا ؛ برای آن که (رک شماره ۳۵)

۶۶- نشگهی našgohi = (دوم شخص مفرد منفی از «شکوهیدن» مخفف

شکوهیدن) = مضطرب و پریشان نشوی

جان عاشق نترسد از شمشیر مرغ محبوس نشکهد ز اشجار (سنائی)

واگر نشکمی = naškami = نشکنی مرا

۶۷- نشتم neštom = (اول شخص مفرد ماضی از مصدر «نشتن»

مخفف نشستن) = نشستم- این فعل در گرگانی و طبری بصورت نشستن ništan آمده

۶۸- بشش heš - eš = باو (رک شماره ۶۰)

۶۹- لنزه lenza = لنجه : رفتار از روی ناز و غمزه و تبخیر ، تکبر

ورزی ؟

آن یکی را به خنجر و خفتی و آن یکی را به لنجه دور رفتار (لبیبی)

۷۰- کری kari = («کر» = کار - ی نسبت) = کاری و یا (دوم شخص

مفرد مضارع از کردن) = کنی

۷۱- تی ti = تو در یکجای دیگر از این قطعه te آمده (رک شماره ۵۲)

و بنابراین احتمال میرود که در اینجا هم te بوده و در نوشتن آنرا ti کرده اند و یا شاعر بصورت بجای ti در آن مورد te آورده

- ۷۲ - اتون atün یا ctun = همچنین (در پهلوی eytun) = ایدون
- ۷۳ - بم bem = (ب-م-ضمیر) = بمن
- ۷۴ - یر yar == گر == (تبدیل «گ» به «ی» در بعضی لهجه‌های شمالی معمول است چنانکه در ه-رزندی بجای yen ، gom ، yen و عوض gow ، yo آمده) (رك شماره ۴)
- ۷۵ - بو bö = مخفف «بود» یا bova بمعنی باشد (رك شماره ۱۲۳)
- ۷۶ - جسك jask = در دو محنت رنج و غم (اوستا yaska = ناخوشی ، پهلوی yask)
- ۷۷ - بشه beša = بشود (کرگانی beša)
- تذکر - صرف این فعل در این لهجه باید چنین باشد : مصدر : soyan .
ماضی : sü یا so • sün یا son - süm یا som • süvim یا sim -
süvi یا si • süvin یا sin • مضارع : beša یا bešö - bešan -
bešim • bešom • beši • bešin • امر : bešü یا beso
- ۷۸ - بوم büm = مرز وزمین و جا و مقام و منزل (اوستا bümü ، سنسکریت bhümi ، پارسی باستان büm ، پهلوی büm)
- کشوریرا که عدل عام ندید بوم در بومش ایچ بام ندید
(حاشیه برهان قاطع)
- ۷۹ - خاسه xäsa = خسته
- تذکر - تبدیل a به ä در این لهجه دیده میشود چنانکه در تاتی معمول است:
tarsidan = täraстан ، dart = därt
- ۸۰ - گت gat = بزرگ و گنده (رازی و طببری و فارسی gat ، خراسانی kat)
- ۸۱ - بویه beväya = بیاید
- ۸۲ - لی ley = له ، از هم پاشیده و مضمحل شده (در رازی و فارسی leh)
- تذکر - در این لهجه (ه) ملفوظ که ماقبل آن کسره یا فتحه باشد به «ی» بدل شده
(رك شماره ۱۰۴)
- ۸۳ - وه veh = خوب (پهلوی veh)

- ۸۴ - نیام $n\bar{e}by\bar{a}m$ = (اول شخص مفرد مضارع از فعل $buvan$ در مورد دعا و تمنی) = نیوام — مبادم (رك شماره ۱۲۷)
- ۸۵ - مك $mo-ke$ = (م = من + كه موصول) = من كه
- ۸۶ - دردین $dard-in$ = (درد + «ین» نسبت) = دردمند ، در هرزندی و تاتی نیز $dardin$ بمعنی «دردمند» آمده
- ۸۷ - ای cy = يك (اوستا $a\bar{e}v\bar{a}$ — پهلوی eyv یا $cyvak$)
در هرزندی و تاتی i
- ۸۸ - شو $\bar{s}ow$ = شب (هرزندی و تاتی $\bar{s}ov$ در گرگانی $\bar{s}ow$)
- ۸۹ - اوا $av\bar{a}$ = باز ، وا (پهلوی $ap\bar{a}j$)
- ۹۰ - کر kar = فعل امر از کردن (در لهجه های شمالی غالباً مضارع کردن از «کر» میآید) = بکن
- ۹۱ - کم kam (مرکب از «ك» ربط و ضمیر اول شخص مفرد) = که مرا
- ۹۲ - بد bod = مخفف بود
- ۹۳ - کرهین $kerhin$ = بحرف «کردی» ؛ دوم شخص مفرد ماضی (رك شماره ۹۰) و اگر مرکب باشد جزو اول kar بمعنی خانه (هرزندی kar) و جزء دوم «هین» علامت انتباه است (؟)
- ۹۴ - اویران $avir\bar{a}n$ ، در تاتی $ver\bar{a}n$) = وبران
- ۹۵ - انادومی $an\bar{a}d\bar{u}mi$ = نادانی
- ۹۶ - مکر $makr$ = مکن (رك شماره ۹۰)
- ۹۷ - آوا $\bar{a}va$ = مخفف آباد (پهلوی $\bar{a}+p\bar{o}ta, \bar{a}p\bar{a}t\bar{a}n$)
- ۹۸ - باهیده $b\bar{a}hida$ = سوم شخص مفرد ماضی نقلی از مصدر «باهیدن»
بمعنی باختن = باخت و رم کرده
- ۹۹ - تایم $t\bar{a}yom$ (تا + ام) = تاهستم
- ۱۰۰ - آجونی $\bar{a}-j\bar{u}ni$ = («آ» ندا + جونی) = ای یارجانمی
و در لهجه رازی نیز «جون» بجای «جان» آمده
- ۱۰۱ - آوا $av\bar{a}$ = مخفف آوا ، آواز ، «آوا کردن» بمعنی صدا کردن

کسی و «آوادان» بمعنی «خواندن»

ای بلبل خوش آوا آواده ای ساقی آن قدح بکف ماده (رودکی)

۱۰۲ - گین gin = گون، واز این کلمه است جزو دوم «آبکینه»

۱۰۳ - وینش vin-eš = وینش (از ریشه اوستایی di بمعنی دیدن)

تذکر - در پاره‌ای لهجه‌ها در اشتقاق، فعل «دیدن» = diyan مانند زبان دری دارای دوریشه «di» (برای صرف صیغه‌های ماضی و مصدر) و (برای صرف صیغه‌های مضارع و امر) است مانند لهجه گرگانی و کازرونی ولی در بعضی لهجه‌های شمالی فقط ریشه vin معمول است چنانکه در هرزندی مصدر دیدن vin-de و درتانی vindian آمده و این لهجه همچو بنظر می‌آید که از دسته اول است و اگر از دسته دوم باشد قاعدتاً باید چنین صرف شود: مصدر: vindian • ماضی: vinde • vindin • vindem • vindim • vindi • vindin • مضارع: vinē • vinin • vinem • vinim • vini • viuin - امر: vin

۱۰۴ - کی key = که، کوچک (رک ذیل شماره ۸۲) و یا key =

کرخ و بیخس که در رازی keh می‌گویند

۱۰۵ - خته botta = خفته

۱۰۶ - وری varri = (فعل امر از varrestan، در دشتی varestan) =

برخیز

۱۰۷ - یا ya = مخفف باد

۱۰۸ - ش ser = شدن و رفتن (در هرزندی sere)

۱۰۹ - ببرد yebrad = بحرف «عبرت»

۱۱۰ - بوینشتی bevin-ešti = جزو اول امر از دیدن (رک شماره ۱۰۳) و

جزء دوم «آشتی» مخفف آشتی بمعنی صلح

۱۱۱ - امن aman = ضمیر اول شخص ملکی جمع: esti aman =

آشتی ما. در مورد مفعول صریح نیز بکار میرود

۱۱۲ - نا na = مخفف «ناز»

۱۱۳ - اوا evā = ابا و امتناع (رك شماره ۴۷)

۱۱۴ - خور xor = خورشید، هور (اوستا húr، پهلوی xor)

۱۱۵ - سا sä = مخفف «سایه» (اوستا sayavä، پهلوی säyak)

۱۱۶ - واژی väzi = بازی (از ریشه vaz)

۱۱۷ - کوامش kovām-š = کدامش

۱۱۸ - نها nahā = مخفف « نهاد » = سوم شخص ماضی مطلق از فعل

nahāyan

۱۱۹ - وش vaše = برای (در رازی و جنوب ایران väsey، در لری si)

(رك شماره ۱۶)

۱۲۰ - خوادا xvādā = (پهلوی xiitā) = خودا = خدا

۱۲۱ - بشم bošom = برم (رك شماره ۷۷)

۱۲۲ - آذر دلی azar+deli = آتش دل، کنایه از دلمسختی و بی عاطفه گی

۱۲۳ - نبی nebi = نباشد

صرف این فعل چنین است : مصدر : büvan • ماضی : bü • büvan • bü

• büvom • büvim • buvi • buvin مضارع : bova یا bē •

bovan یا bēn • bovom یا bom • bovim یا bim • bovi یا bi •

bovin • bo • bin • bovin • bo • bin • bovin

۱۲۴ - گیان giān = جان (اوستا gava، در هرزنی gun، و در

تاتی jun)

۱۲۵ - لار läv --- فریب (رك ذیل شماره ۱۸)

۱۲۶ - دیل dil = دل (پهلوی dil یا dīl)

۱۲۷ - گست gast = زشت

دلبراً دوروخ تو بس خوبست از چه با یارکار گست کنی

(عمارة مروزی)

۱۲۸ - کزی ور kaz+i+var = که از یک بر

و در بعضی نسخ : کزینسان kaz+in+sān = که از این روش، ازین ترتیب

و اینطور •

۱۲۹ - نسان na--sân = («ن» نفی - «سان» = آسان) = آسان

در هرزنی osun و در تاتی usun آمده

۱۳۰ - مشهز meşnahza (سوم شخص مفرد مضارع از مصدر senohziyan =

شناختن) = میشناسد

این فعل در تاتی senustiyan و در هرزنی sönösde آمده و صرف آن

در لهجه فوق چنین است : ماضی : senohz - senohzan - senohzom

• senohzem - senohzi • senohzen • مضارع : meşnahza •

• meşnahzan - meşnahzom • meşnahzem - meşnahzi •

• meşnahzen • امر : beşnahz

۱۳۱ - سر زمان دست sar + ze + man + dast = سر از دست مان

تذکر - در این لهجه مانند اغلب لهجه های شمالی ضمائر اضافی را مقدم بر

اسم میآورند : مان دست ، تان دست ، شان دست ... و قاعدتاً باید مضاف الیه و

صفت نیز بر مضاف و موصوف مقدم ذکر شود

۱۳۲ - موازش maváz--es = مگویش

مصدر این فعل vazitan یا vāzitan یا vātan (در گرگانی vātan است

و امر آن vaz آمده) میباشد و صرف آن چنین است : ماضی : vāzi یا vāt

• مضارع : vāzi یا vāzā ، vāzand یا vāzan - vāzom یا vāzim •

• vāzani یا vāzīm - vāzi • vāzin یا vāzin • و امر آن : vāz •

mavaz

۱۳۳ - یوان yevān - جوان (اوستا yavān بهلوی yuvān) و ممکن

است nevān باشد بمعنی ناتوان ورنجور

۱۳۴ - بمر و bemorv = ببرد

صرف این فعل : مصدر : morvan • ماضی : morv • morvan -

• morvom • morvim - morvi • morvin • مضارع : bemera •

• bemeran - bemerom • bemerim • bemeri • bemerin •

امر : bemer

۱۳۵ - لشن $la\text{sn}$ = لش ، جسد بی جان ، لاشه

۱۳۶ - بوینی $bevini$ = به بینی (رک شماره ۱۰۳ و ۱۱۰)

۱۳۷ - بام $b\text{am}$ = مخفف بوام = باشم (رک شماره ۸۴)

۱۳۸ - ژاهنام $z\ddot{a}-hon\ddot{a}-m$ = خوابگاهم - مرقدم : ($z\ddot{a}$ = جا +

$hon\ddot{a}$ = خواب در هرزندی و تانی hun) - « م » ضمیر اول شخص مفرد =

خوابجايم . خوابگاهم (۲) - تمه

تبریز اسفند ۱۳۳۴

ادیب طوسی

